

ETO: 821.511.141-6BORI I.
821.511.141-6ILIA M.
DOI: 10.19090/hk.2020.2.94-105

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

VIRÁG Zoltán

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalmi Tanszék
Szeged, Magyarország
viragz@hung.u-szeged.hu

KERESZTEZŐDŐ ÉLETUTAK

Bori Imre levelei Ilia Mihályhoz

Crossing paths

Imre Bori's letters to Mihály Ilia

Životni putevi koji se ukrštavaju

Pisma Imrea Borija Mihalju Iliji

A levélírás mint alkotási minta, produkciós modell jelenik meg a két irodalmár üzenetváltásaiban. A hasonlóan kibontakozó munkatapasztalatokat, a szinte együtt emelkedő pályáivéket is láttató kommunikációs intenzitással egyúttal olyan konkrét helyzetekből és ügyekből szerveződő kor- és társadalomrajz, amely a rejtett tartalmak, a specializált jelentések sokaságát kínálja. A közel száz levélből és a hozzájuk tartozó levelezőlapokból, képeslapokból, üdvözlőkártyákból álló archívum nem pusztán két értelmiségi típus (egyetemi oktató, folyóirat-szerkesztő, kritikus) mindennapi rutinjának, szaktudományos véleménycseréjének, kölcsönös gesztusainak, baráti önzetlenségének kézíratos bizonyítéka, hanem különösen értékes irodalomszociológiai, intézménytörténeti dokumentáció. A nyelvi-kulturális kompetencia kiterjesztésével kínál mintát, mutat követendő példát a közösségmegtartás emberpróbáló irodalmi és művészeti törekvéseihez.

Kulcsszavak: önazonosság, művelődéstörténet, hagyományértelmezés, kulturális közvetítés, interaktivitás

Mesterem 85. születésnapjára

Ilia Mihálynak, az élő magyar irodalom legkövetkezetesebb hálózatépítőjének magánarchívumában, a hozzá érkezett levélküldemények lenyűgöző méretű szövegkorpuszában (melyet az általa postázott írásos anyagok nagyságrendi

jellemzői, hatástörténeti dimenziói még felül is múlnak) kitüntetett helyet foglal el a Bori Imrétől származó személyes megnyilatkozások, válaszreakciók kis különgyűjteménye.¹ Teljes pontossággal nem adatolható, mára már maradéktalanul nem kideríthető, vajon „hány levelet írt Ilia Mihály, [...] hány levelétküldeményét fogták el a szellemi és a közösségi élet cenzorai” (Füzi 2004, 49), ám az vitathatatlan, hogy fáradhatatlansága és utánozhatatlan precizitása révén „leveleivel sokak számára a hiányzó közvéleményt, a szellemi élet szét-esésének időszakában a kohéziós erőt pótolta” (Füzi 2004, 49) országhatáron innen és túl. Irodalomtörténeti ritkaságokat, manuscriptumok másolatait, könyv- és folyóiratcsomagokat, lapkivágatokat ajándékozó jószándékúságából, mindent és mindenkit számontartó legendás memóriájának hasznosíthatóságából bőven kijutott a vele egyívású vagy a nálánál fiatalabb újvidéki pályatársaknak, kollégáknak.

A száznál kicsivel több Bori Imrétől kapott levél (mindössze egytucatnyinak problémás a borítékok elkallódása és a hiányzó dátumozás miatti besorolhatósága), a húszat valamelyest meghaladó levelezőlap, a majdnem ugyanennyi képeslap s a néhány üdvözlőkártya a megőrzésben élenjáró reciprocitás és egyenrangúság olyan stratégiáit érvényesítette, amelyekben szerencsésen esett egybe a familiaritás meg a lehengetlő szakértelem kommunikációs intenzivitása.

A szegedi egyetemi oktatói pályáját az 1950-es évek második felében kezdő Ilia Mihály látóköriében Szauder József közbenjárásával bukkant fel Bori Imre. Erről a kontaktuslétesítésről tájékoztat mostanság hozzáférhetővé tett generózus megszólalása:

Ő B. Szabó Györgynek, az Újvidéki Egyetem későbbi professzorának az évfolyamtársa volt, és amikor Szegedre jött, B. Szabó elkezdte küldözgetni neki a helyi lapokat, az *Új Symposiont*, a *Híd* folyóiratot. Ezeket Szauder átadta nekem. Erdéllyel korábban is foglalkoztam, kolozsvári kapcsolataim már voltak. Az viszont, hogy a *Tiszatájban* később a vajdaságiak is sokat szerepeltek, kimondottan annak a kapcsolatrendszernek, a szimpozionistákkal kialakult barátságunk köszönhető, amely az ő hatására kezdődött el. Bori Imre jelentős irodalomtörténészét ő hívta meg először előadni, és azt mondta nekem: légy a kísérlője. Így kezdődött Bori Imrével a kitűnő barátságunk. A *Tiszatáj*nál akkoriban még csak suhanc voltam, főként kéziratokat olvastam és azokra válaszoltam fiataloknak, és amikor ezt elmondtam Szaudernek, azt felelte: ezt nagyon lelkiisme-

¹ Hálás köszönettel tartozom Ilia Mihálynak, aki korlátozások és megkötlések nélkül, teljes szabadságot adva bocsátotta rendelkezésemre e dokumentációt.

retesen kell csinálni, mert soha sem tudhatod, hogy egy tehetség mikor tűnik fel a névtelen fiatalok között. Tehát becsüld meg őket, válaszoljál nekik, biztasd őket! (Ilia 2019, 87.)

A szegedi orgánium munkatársaként Ilia Mihály 1964 lelegején küldött publikációs felkérést az Újvidéki Egyetemen és a *Hídnál* aktív Bori Imrének. A megszólított hat hónapnyi csönd után jelentkezett, s 1964. június 5-én kelt, géppel írott levelében megköszönte az „állandó figyelmet”, az együttműködési szándék egyértelmű tanújeleit adva. Önmaga afféle jellemzésével kezdte sorait, amely a 2003. szeptember 11-én született utolsó levele lezárta négy évtizednyi folyamatoságban többször felszínre tört, vidám közvetlenségű habitusáról is elárulván ezt-azt: „Lusta levélíró vagyok, kedves levelére félévi késéssel tudok válaszolni, tulajdonítsa ezt emberi gyöngeségemnek, amit általában lustaságnak, mások hanyagságnak szoktak minősíteni.” Az őszi Tisza-parti átlátogatásra invitálásra rögvest rábólintott, 1964. október 14-ei igenlése szerint: „A meghívást örömmel fogadom, annál is inkább, mert ebben baráti gesztusok újabb mozdulását érezhetem.”

Az egymásra hangolódás gyorsan haladt, megszapordtak a fontos eseményekre, a bokros teendőkre és a frissen kötetett ismeretségekre kihegyezett utalások. Bori Imre híradással szolgált az ez idő tájt Szabadkán kutató Kiss Ferencsel való kétszeres találkozásáról, Sinkó Ervin 400 oldalasra tervezett Csokonai-könyvéről, s 1965. január 8-ára a megszólítás már „Kedves Mihály barátom!” formában szerepel, amelyből két hónap múlva előbb „Kedves Miskám!” lesz, hogy aztán hamarosan átsimulhasson az 1967. október 19-étől végig megmaradt „Miskám!” oldottságába. A hivatalos szegedi vizitálás új nexusok kialakulásának szintén kedvezett, az ottani serény könyvtári szakembereket, a bölcsészkarri gárda akkori prominenseit (Péter Lászlót, Kovács Sándor Ivánt, Tamás Attilát, Nacsády Józsefet) kovácsolván össze.

Az 1960-as évek közepétől egyre erősebb magyarországi impulzusok érték, ezekről rendre beszámolt. Nevezetesen a Gyarmati Fannival folytatott telefonbeszélgetéséről, a tárgyalásáról Szabolcsi Miklóssal, nem feledvén Czine Mihállal megejtett randevúját és a vendégeskedését Klanciczay Tibornál. A hírös város univerzitásán esedékes létszámgyarapodásról a következőket jövendölte 1965. november 20-án: „Bata Imre nagy nyeresége lesz az egyetemnek. A nyáron sokat voltam vele.” Ugyanezen év tavaszán előre felcsigázta Ilia Mihályt:

A Symposiumokat neked külön is megvettem, persze a postára elvinni már nem futotta erőmből, de intézkedtem, hogy küldjék, s így megkapod mind. Az előfizetési díj nem nagy tragédia, csak fél kiló marhahús ára, ahogy a szerkesztők hirdették a lapokban a meginduló folyólapjukat.

Innentől megnőtt a kettejük közötti hírforgalom, cserekereskedelmük egyre komolyabb volumenűvé vált. Bori Imre minden aktuális tevékenységébe bevatta a „kedves protezsálóm”-nak aposztrófált szegedi hívét, állandóan tájékoztatta azokról az előkészületi fázisokról, amelyekben éppen elmerült. Egy impozáns munkaprogram részletes tervezete bontakozik ki, az értékképzés preferenciáinak külön kiemelésével. Sorrendileg: a Radnóti-könyv, egy 130 oldalnyi készült-ségben lévő Juhász Ferenc-tanulmány, egy beígért Kassák-írás. Fő büszkesége az 1967-ben kiadásra megérett kötete Juhász Ferencről és Nagy Lászlóról (a *Két költő* megjelenésének tényét három alkalommal hangsúlyozza), de a Körner Évával duóban jegyzett Kassák-könyvének (*Kassák irodalma és festésze*) a Magvető általi nívós kivitelezése (noha a honoráriumát elsinkófálták, a kereskedelmi forgalomba kerülést megtorpedózták) ugyanígy dagasztotta keblét, s a párizsi *Magyar Műhely* Füst Milán-számába szánt szövegét sem hagyta említetlenül.

Közismert, hogy aligha akad olyan kérés, amelyet Ilia Mihály ne igyekezne lefegyverző gálánsságával a legmesszebbmenőig teljesíteni.

Írókat s irodalmárokat nevelt a magyar szellemi élet számára, kéziratokat és szerzőket közvetített folyóiratokhoz és kiadókhöz, egymásról nem tudó vagy egymással nem érintkező, de szellemileg összetartozó szerzőket hozott össze, informált s orientált. Gesztusai személyre szabottak, tehát különösen hatékonyak voltak: mindenki azt kapta meg tőle, ami segítette kibontakozását (Lengyel 2014, 13).

Az általa beszerzett és eljuttatott könyvadagokkal Nemes Nagy Ágnes, Szécsi Margit, Csoóri Sándor, Déry Tibor verseskötetei, a József Attila-kiadás soron következő darabja és Weöres Sándor drámái landoltak Jugoszláviában. Az 1967-es év fejleménye egy izgalmas fővárosi együttlét az alma matereik testvéregyetemi státuszát úttörőként kezdeményező professzorral: „Pesten jártam Szaudernél és rumot ittunk.” A tavaszt beharangozó hónap 13. napja azonban megrendítő közlésre kényszerítette: „Persze nálunk is vannak zűrök. Hazaérve hallottam a rossz hírt: Sinkó Ervin haldoklik Zágráiban. Tüdőrák és agytumor s vérzés pusztítja, bármelyik pillanatban várható a hír haláláról.” Ezt tetézte a július 3-ai szomorú tájékoztatás az újvidéki Magyar Tanszék alapítójának elhunytáról és felesége öngyilkosságáról. Az ősz beköszönte némi extra pezsgést vitt a bácskai atmoszférába, miként a szeptember 2-án papírra vetett élmények sugározzák: „A napokban (a napokban?), fenét! Tegnap Újvidéken találkoztam irodalomtörténet-írásunk nagyjaival (Sötér, Barta, Bán, Klaniczay; Szabolcsi: – »3 napra való vitám van veled« – mondá; Nagy Miklós stb stb,

Csukás István stb stb.” A Sinkó Ervinnel kapcsolatos bonyodalmaknak ugyanakkor nem szakadt vége, október 19-ei datálása a bejelentés: „Közben a Sinkó hagyatékával bajlódnak, kedden Zágrábban leszek a bírósági tárgyalásán, ugyanis végrendelete körül vannak zűrök.”

Bori Imre feleslegesen nem pazarolta a dicséreteket, feltétlen buzdítása kevés kiválasztottnak járt ki. Hagyományszeretete, kezdeményezőkézsége és töretlen lendülete tekintélyt parancsolt; a vajdasági magyar kulturális élet intézményei, szervezetei, irodalmi ünnepnapjai, kultuszhelyei, színházai, folyóiratai, művelődési mellékletei, rádió- meg tévéműsorai létrehozásának és működtetésének (vö. Bányai 2009, 153) érdekében hadra fogott energiái kiapadhatatlanok voltak. Meglehetősen ritka pillanat az 1969. március 17-én felhozott esete, amikor zokszó nélkül, sőt a legkiválóbbnak dukáló elismerés kíséretében fogadta el egy vállalat teljesítésének elmaradását: „Vártam, vártam a Kis Dani válaszát és cikkét, de hát március idusa is elmúlt, s nem érkezett semmi tőle. [...] A tényállást is tudod ebből – Kis Dani nem csinálta meg, amit kértünk tőle. Nem is csodálom, bohém ő, a javából.” Danilo Kiš ilyen türelmesen megértő méltatása minden bizonnyal abból az intellektuális hozzáállásból, régi műveltségi tapasztalatból táplálkozott, melyet családi örökségként ekképpen eleve-nített fel nyugdíjba vonulása környékén Mihályi Katalin lejegyzése szerint: „a betűknek becsülete volt minálunk” (Bori–Mihályi–Szántó 2000, 12).

Ilia Mihály egyszemélyes ellátóként a levelezés művészi logisztikáját dolgozta ki, s a nyilvános csatornákon meg a kerülő utakon, titkos mezsgyéken célba érkeztetés virtuózává válva tényleges „hatalom nélkül, csupán saját ismereteire és szorgalmára támaszkodva egy országokat és kultúrákat átfogó magyar irodalmi hálózat mozgásban tartó, információelosztó központja tudott lenni” (Lengyel 2014, 13). Érdeklődni kell az emberekről meg a műveikről, közben nem árt rengeteget olvasni – ezt a módszert gyakorolta, ezt a receptet kínálta mindig az ernyője alatt összegyűlőknek. Bori Imre szintén olvasás- és írásfüggőként tevékenykedett egész életében (vö. Bányai 2009, 154–155), ami a cimborálásnál sokkal szorosabban hozta össze őket, hiszen meggyőződésesen hittek gesztusaik viszonzhatóságában, kiindulópontnak tekintvén, hogy „a barátság szociális: a társadalomban/társaságban való részvétel elemi formája” (Radnóti 2013, 1367).

A következő két évtized a távolságszűkítés jótéteményeit egyre markánssabban tette átélhetővé és kamatoztathatóvá. A privát szféra rejtettebb tereibe kalauzolás mellett terebélyesedni kezdett a hivatalos vonatkozásokat, a kisebbségi kulturális mozzanatok, a lokális értelmiségi szövetségekötéseket

és egymásnak feszüléseket érintő részhányad. A szigorúan veendő kétszólamúságot számtalanszor felpeszsdíti a többszólamúsággá szétszikkasztás, mivel az adresszálás az elsődleges címzettekén kívül néhány odaértett címzettet és más elérendő címzettet egyaránt párbeszédbe emelt, csoportkohézióba vont. Az Ilia-centrumhoz alközpontként, közbenső állomásként csatlakozás az írástudók tömörítésének, a tradíciók ápolásának és a művelődésszervezési aranytartalékok felszabadításának társas környezetét hozta létre, olyan inspiratív közeget, melyben a résztvevők „életének még személyes arcúata, követhető fonala és értelemteljes összefüggése” (Ungvári Zrínyi 2005, 240) lehetett. A gyakran emlegetettek taborát az 1970-es években Bálint Sándor, Keserű Bálint, Grezsa Ferenc, Szőke György szélesítette a szegediek csapatából, Görömbei András, Kovács Kálmán és az ekkorra már munkahelyet cserélő Tamás Attila pedig a Debrecenhez kötődők garnitúrájából.

A feltörekvő József Attila-kutatóval, a szegedi Modern Magyar Irodalmi Tanszék élén Ilia Mihályt váltó Szigeti Lajos Sándorral az 1980-as évek kezdetén alakult ki Bori Imre kooperációja. Könnyen bizalmába fogadta, gyalogpostai szolgáltatását nemegyszer igénybe vette (legszorgalmasabb kézbesítői csapatát egyébként Pató Imre, Bosnyák István, Jung Károly, Bányai János, Bordás Győző és Ladányi István alkotta). Az évtized derekának fejleménye a Felvidék reprezentánsaival (Dobos László, Duba Gyula, Cselényi László) nyelvbe ütött találkozója. Az 1970-es évek kívánságlistáján Pilinszky János, Erdélyi Zsuzsanna, Bereményi Géza munkái a fő tételek, az 1980-as évek könyvpakcjában viszont Komjáthy Jenő *A homályból* című művének csonkítatlan kiadása a non plus ultra. Az Ilia Mihály bonyolította előfizetések eredményeképpen az *Agrártörténeti Szemle*, az *Élet és Tudomány*, az *Etnographia*, a *Kritika*, a *Levéltári Közlemények*, a *Literatura*, a *Magyar Könyvszemle*, a *Művészettörténeti Értesítő*, a *Szovjet Irodalom*, a *Történelmi Szemle*, az *Új Tükör*, a *Helikon*, a *Századok* járt neki és szeretteinek. Kettejük munkatempója és pszichodinamikája egyre inkább összhangba került ez idő tájt, s Bori Imre nem hallgatta el, milyen szerkesztőségi, egyetemi konfliktusai adódtak, miféle támadás érte a *Kilátó* hasábjain, mennyi elfogultsággal kezelik magyarországi kritikusi, ellenlábasai. Kommentár nélkül borítékolta annak a (vérig sértésnek szánt) dörgedelemnek a fénymásolatát, amelyet a régi *Mozgó Világ* főszerkesztő-helyettese fogalmazott 1983. március 1-jén, tudatván vele, hogy Illyés Gyuláról kikristályosodott véleményét, a regionális tagolódást és tagozódást fontolóra vevő irodalmi koncepcióját, valamint néhány írói pályarajzát elfogadhatatlan színvonalúnak ítéli:

Nyugtázom a Magyar Szó 1983. február 20-i számában megjelent „Még Illyés Gyulától sem!” című cikkét. Nem térek ki a cikk antileninista kitételeire (például a trianoni béke megítélése), hazugságaira (pl. a helsinki egyezmény az európai határokról) stb. Úgy tekintem cikkét mint a Hungarológiai Társaság egyik tagjának álláspontját – s így korábbi működésének természetes következményeként. Kezdve az (1918 előtti) jugoszláviai magyar irodalomról vallott sületlenségein egészen legutóbbi írói pályaképeinek tárgyi hiányosságaiig, műveletlenségéből fakadó hibáiig. A szakmai félműveltség indokolatlan öntudattal párosulva meglehetősen gyorsasággal vezet a jellemtelenség olyan mélypontjáiig, amit cikke reprezentál számomra és sokak számára. Ezt a minősítést óhajtottam tudomására hozni.²

Munkálkodása közepette szakadatlanul jelezte, mi köti le gondolatait, előrukkolt-e a Forum Könyvkiadó bármilyen ingyencéggel, terveit megvalósulására lát-e szemernyi esélyt. A húszévesnyi időszak bő terméséből a *Fridolin és testvérei*hez, egy 130 gépelt oldalnyi Jókai-tanulmányához, a Miroslav Krležáról, Sinkó Ervinről, Fehér Ferencről, Krúdy Gyuláról, Kosztolányi Dezsőről készített kismonográfiáihoz, egy tankönyvéhez, a délszláv–magyar kapcsolattörténeti kutatásaihoz, a véglegesítés előtt álló Móricz-tanulmányaihoz, a Thury Zoltán-i opus és a naturalizmus relációjához, plusz egy Szenteleky Kornélnak szentelendő hosszabb dolgozatához fűzte a legtöbb megjegyzést. A fájdalmas veszteségek sem hagyták nyugodni: Nagy László, Szemlér Ferenc, Fehér Ferenc, Sötér István halála kifejezetten aggasztotta. A Sziveri János vezette *Új Symposion* menesztett szerkesztőségének tagjaival nem felhőtlen viszonyát, tanár-diák összecsordulásait sugallja az 1985. július 2-ai minősítése, amely két „hozzátok tartó jómadarat” nevesít, Kalapáti Ferencet és Mák Ferencet.

A *Tiszatáj*hoz kerülésekor közvetett, majd közvetlen rovatvezetői feladatokat ellátó Ilia Mihály szerkesztővé előlépését a főszerkesztővé kinevezés koronázta 1972-ben.

Nevével a lap ugyan csak 1975 februárjáig jelent meg, de ez a pár év elegendő volt ahhoz, hogy a *Tiszatáj* a magyar irodalom történetének egyik korszakjelző, fontos folyóirata legyen, olyan lap, amelynek presztízse máig rásugárzik e lapnévre (Lengyel 2014, 10).

---

² Bekerült az Ilia Mihály 41 levelét is tartalmazó, Maurits Ferenc illusztrálta exkluzív szelekcióba: *A címzett Bori Imre: Válogatás a Bori Imrének írt leveleiből (1951–1989)*. 2019. Vál. Ózer Ágnes, összeáll., kiad., jegyz., Berényi Emőke, Ferencz-Fehér Dorottya, Herédi Károly, Mikuska Judit. 584. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet.

Eltávolítása, lemondása február 2-án letaglózta az újvidékieket: „Mondanom sem kell, nagyon sajnáljuk, hogy megváltál a Tiszatájtól, mert megsínyli a folyóirat is, de Te is, mert csalódnod kellett és az mindig fáj.” Mindketten – ebben talán Márai Sándor *Füves könyvének* intencióit is követve – szolgálatként, méltó emberi próbaként élték meg barátságukat, amely „hasonlóan a szeretet-megnyilvánulás minden formájához, elkerülhetetlenül mutat a jövő felé” (Nehamas 2016, 213). Ennek jegyében, és abból a sejtésből nem kevésbé forrászóan, hogy „az önmagunkra irányuló felejtés, a tompító belefeledkezés is sajátunk, éppen ezért a barát az ébrenlétet, mégpedig az önmagunkra vonatkozó ébrenlétet közvetíti számunkra” (Losoncz 2005, 158), 1985. augusztus 29-én hivatalos címbélyegzéssel és irodai körpecséttel ellátott, Bori Imre szignójával nyomatékosított felkérésnek örvendhetett Ilia Mihály. Azzal az ösztönzéssel, hogy az 1985/86-os és az 1986/87-es tanév szemesztereiben 24 órás kollégiumot vezessen az Újvidéki Egyetemen *A magyar irodalomtörténet-írás története* címmel. A népi írókra kifuttatott szeminárium valósult meg csupán ebből, kurzusvezető kettősük órái viszont szerfelett megmozgatták a hallgatókat.

A Jugoszlávia komplett széthullását megelőző periódusban, az 1990-es évtizeden végigsöprő rémületes események vad rohanatában, no meg a NATO Újvidéket és környékét különösen megtépző, 78 napos légi csapásai alatt szűkszerűen megtorpant a misszilis levelekben gazdag oda-visszázás. A rendelkezésre álló darabok alaptémája 1993-tól Senteleky Kornélnak a *Hagyományaink* sorozatban közzeendő szépprózája, az ehhez illesztődő monográfiával, amely 1994-ben látott napvilágot. Jeles tanítványától, a nála magisztrált Utasi Csillától (aki ekkoriban a JATE modern magyaros doktori képzésén vett részt) kapván segítséget, naprakészen követhette szegedi barátja sorsának alakulását. Az Ilia Mihály szerkesztői és irodalomszervezői munkásságáért adományozott Széchenyi-díj apropóján lelkesen gratulált 1995. március 27-én. Két év lepergésével, május 18-án nyugtázta és indokolni igyekezett elánjának fékeződését, kritikus éllel reflektálva a régiós hétköznapiok fejleményeire:

Más irodalmi újságot nem tudok írni, lassan kikopok az eseményekből, minden immár rajtam kívül történik. Persze azért a szabadkaiak tovább támadnak engem is, bennünket is, hogy hátat fordítottunk a magyarság sorskérdéseinek. Ami persze nem igaz, erre a tetteket előbbre valónak tartjuk a szavaknál és a nemzeties frázisoknál.

Fél év sem telt el 1998. november 15-éig, amikor a létszituációjában beállt döntő változásokat kénytelen ecsetelni:

Régen írtam már, s többrendbeli leveledre nem válaszoltam, mert híjjával vagyok minden fajta lelkiérőnek. Még sikerült vajdasági irodalomtörténetem új kiadását előkészíteni és több mint száz gépelt oldalnyi kiegészítést papírra vetni, de azóta abból áll a hetem, hogy hétfőnként megírom (kézzel) a Magyar Szó szombati számába a Németh László életrajzi kronológiájáról a kommentom, ezt szerdán legépelem, csütörtökön elviszem a Forumba, ott azután a Híd szerkesztőségében elidőzők egy órácskát, azután taxit hívok és hazajövök.

Ugyanekkor Juhász Erzsébet elvesztését fájlalva, nemes lelkűen adózott e kitűnő prózaíró és tanszéki tanártárs jelentékenysége: „Sajnálom, tehetséges volt.”

Az ezredforduló utáni röpké időt mindössze nyolc levél töltötte ki, s ebben a szerényebb adagban már benne foglaltatik a nyugalmazott újvidéki egyetemi tanárnak, a Szerb Tudományos Akadémia rendes tagjának, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság örökös tiszteletbeli elnökének gyászjelentése, sőt a Futaki úti katolikus temetőbeli nyughelyen rendezett szertartásának az értesítője is. A 2002-es tavasz az *Ember, táj, történelem (Délvidéki olvasókönyv)* nyomdai kikerülésének örömet és ajándékként átszállingózásának konstatálását hozta, mindezt ráadásul csípős humorának félkomoly megvillanása fűszerezte egy Kovács Sándor Ivánnal megesett dialógusának május 8-ai gépelésű visszaidézésekor: „mondtam neki, nem érdemes velem kikezdeni, mert az a halálos ítéletét írja alá”. Ekkorra súlyosbodtak a nehézségei, a „céltnan tengődés”, a „depresszióban úszás” rögzítéseivel, a „zaklatott írásképe” miatti szabadkozásokkal tarkítva mondandóját. Orbán Ottó halála felkavarta és „borongásra” készítette 2002. május 29-én. A tervekből természetesen nem fogyott ki, a *Híd* ügyét maximálisan a szívéen viselte, a szerkesztőségből nyomtatottan érkező ajánlásával Németh Ferenc pártfogásba vételét indítványozta 2003. április 10-én. Szeptember 11-én kedves folyóirata körüli tüsténkedéséről, az októberi szám miatti „bíbelődéséről” számolt be, ezzel a reményteljes záróakkorddal elköszönve: „Nem jól vagyok, sem testben, sem lélekben! A vízumos átkelés előtt egyszer még átme gyünk Szegedre, elbúcsúzni, ki tudja, mikor lesz az, amikor ismét utazhatok.”

A negyvenesztendőnyi kontinuitásba üde színeket visznek a menetrendszerűen útnak indított képeslapok, együttes üdvözlések. Bori Imre hallatlan ügybuzgalommal koncentrált arra, hogy a különböző rendezvények és találkozók alkalmával expediált jókívánságait az Ilia Mihályt respektálók, a régi barátok bármikor alakanyaríthassák, vagy akár az igényeik szerinti kiegészítéseikkel

toldhassák meg. Jöttek ilyenek kolozsvári kiruccanásokról az 1960-as években, Sinkó Ervin apatini emléktáblájának leleplezéséről meg az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokról, illetve a zentai, az újvidéki, a budapesti, a zágrábi ceremóniákról az 1970-es években, beleértve a Hollandiai Mikes Kelemen Kör irodalmi estjét; de nem veszték homályba egy belgrádi díjátadás és a Kanizsai Írótabor zsongásának izgalmi sem az 1980-as években. Kifejezetten beszédes a lajstrom (Szeli István, Bosnyák István, Ács József, Benes József, Tripolszki Géza, Rehák László, Rehák Rózsa, Fehér Ferenc, Major Nándor, Bata Imre, Béládi Miklós, Bodnár György, Nagy László, Zelk Zoltán, Juhász Ferenc, Pomogáts Béla, Panek Zoltán, Pastyik László, Hornyik Miklós, Matijevics Lajos, Podolszki József, Nagy Gáspár), amelynek létrejöttében Ilia Mihály a ragaszkodásos viszonyulás etalonja, ő a hivatkozási bázis, aki „az egység új vízióját a különbségek elismerése által fogalmazta meg” (Végel 2004, 65).

Fölöttébb becses egy 1972-es fővárosi „irodalmi összeröffenés” (a hónap azonosítását nehezíti az elmosódott stemplizés) csütörtök éjjelén hátlapra rótt férj-feleségi figyelmisség: „Drága Miskám, szeretettel ölel Weöres Sanyi” és „Sokszor köszönti Károlyi Amy”. Nemkülönben a patinás kastélyépület, a Maarten Maartenshuis te Doorn fényképe díszítette hollandiai kedveskedés 1973. szeptember 14-én, melyet legalul Kibédi Varga Áron, Tolnai Ottó látott el kézjegyével, s amelyen az őt baráti szeretetéről biztosító Thinsz Géza kéznyoma után a kék és fekete tintakombinációs gyöngybetűkhöz passzoló írásjelekkel ez áll: „(Soha nagyobb örömmel és több szeretettel nem írtam alá társaslapot. Híved: Határ Győző)”. Ide kívánczik az 1993. szeptember 28-án, Budapesten kalákában fogant felköszöntése („Isten éltesse a szent Mihályokat!”) Juhász Erzsébet, Harkai Vass Éva, Láncz Irén, Bányai János, Gerold László, Juhász Ferenc, Bata Imre, Bodnár György, Pomogáts Béla, Csordás Gábor és Angyalosi Gergely nevével ékesítve.

Az általános és középiskolai tanárok nemzedékeit, kutatók, írók, költők, műfordítók generációit kinevelő Bori Imre és Ilia Mihály párosának üzenetváltásaiban a levelezés mint alkotási minta, produkciós modell prezentálódik. A tanítványaik karrierjét egyengető elhivatottságukból, hűségben és őszinteségekben megingathatatlan fraternizálásukból, mások felé fordulásai nyíltságából és tisztaságából kiviláglik: „egy igaz barát a barátok legjobbika” (Nehamas 2016, 197). A hasonló ütemben kibontakozó munkafegyelmüket, a párhuzamosan futó-emelkedő pályaszakaszukat láttató, a sikereikbe beavató, a keserveiket felfedő híráramlás és tudásközvetítés olyan konkrét körülményekből és ügyekből szerveződő korrajzolatot, társadalmi tablót vázol elénk, amely a háttérbe

bújtatott tartalmak, a specializált jelentések tömkelegét kínálja. Ez a kivételes kollekció nem pusztán két, egymástól bő száz kilométerre élő szuverén értelmiségi típus (a közoktatás minden szintjén dolgozó pedagógus, az egyetemi ranglétrán végiglépkedő, állami kitüntetésekkel jutalmazott oktató, tanszékírányító, folyóirat-szerkesztő, kritikus stb.) mindennapi rutinjának, szaktudományos véleménycseréjének, humánusságának és adakozókedvének fényes bizonyítéka, hanem finom árnyalatokban bővelkedő művelődéseméleti, olvasásszociológiai, intézménytörténeti dokumentáció. Országhatárokon átnyúlóan, a régiókat és az alrégiókat eleven egységbe újra összeforrasztó nyelvi-kulturális kompetencia kreatív kiterjesztésének precedenseként mutat kitaposott ösvényeket, követhető eszményeket az identitásértelmezés, a közösségmegtartás emberpróbáló irodalmi és művészeti törekvéseihez.

Irodalom

- Bányai János. 2009. Bori Imre (Bácsföldvár, 1929. december 28. – Újvidék, 2004. április 22.). In *A felfedező: Tollvonások Bori Imre arcképéhez. Kisebbségi magyaróra III*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bori Mária–Mihályi Katalin–Szántó Márta. 2000. „*Boldog gyermekkort idézek*”: *Vajdasági írók vallomásai*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Ilia Mihály. 2019. Az igényességével tüntetett ki minket. In Barát József. *Irodalomtudós a kultúrharcban: Szauder József 1917–1975*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Füzi László. 2004. Legendák helyett. *Tiszatáj* 58 (9): 49–51.
- Lengyel András. 2014. Egy ünneplendő nyolcvan éves: Arcképvázlat Ilia Mihályról. *Forrás* 46 (9): 3–15.
- Losoncz Alpár. 2005. Barátság és testvériség. In *Lábjegyzetek Platónhoz 4.: A barátság*, szerk. Laczkó Sándor, Dékány András. 157–174. Szeged: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Librarius.
- Nehamas, Alexander. 2016. The Good of Friendship. In *On Friendship*. New York: Basic Books.
- Radnóti Sándor. 2013. A barátság filozófiája. *Holmi* 25 (11): 1367–1375.
- Ungvári Zrínyi Imre. 2005. Az autenticitás interperszonális formája. In *Lábjegyzetek Platónhoz 4.: A barátság*, szerk. Laczkó Sándor, Dékány András. 217–241. Szeged: Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Librarius.
- Végel László. 2004. Meditáció Iliáról. *Forrás* 36 (9): 65–69.

CROSSING PATHS

Imre Bori's letters to Mihály Ilia

Letter writing emerges as a creative model or production model in the exchange of messages between these two literary men. The intensive communication demonstrating similarly developing work experiences and almost simultaneously ascending careers is at the same time a depiction of the era and society, stemming from such particular situations and issues which offer a multitude of hidden content and specialised meanings. An archive of nearly a hundred letters, postcards, picture postcards and greeting cards present not just manuscript evidence of the everyday routine, exchange of opinions, mutual gestures and selflessness of two intellectual figures, but also an especially valuable documentation for the sociology of literature and history of institutions. By expanding linguistic and cultural competency, it provides a model and sets an example for the challenging literary and artistic endeavours for preserving community.

Keywords: identity, cultural history, interpretation of traditions, cultural mediation, interactivity

ŽIVOTNI PUTEVI KOJI SE UKRŠTAVAJU

Pisma Imrea Borija Mihalju Iliji

U razmeni poruka dvojice književnika pisanje pisama javlja se kao stvaralački, produkcijski model. Intenzivnost komunikacije koja donosi na videlo slična iskustva u radu i karijere koje su se razvijale skoro istovremeno, predstavlja sliku epohe i društva satkanu od konkretnih situacija i stvari koja nudi mnoštvo skrivenih sadržaja i specijaliziranih značenja. Arhiv koji se sastoji od blizu sto pisama i razglednica, poštanskih karata i pozdrava u njima, nije samo rukom pisani dokaz svakodnevne rutine, stručne razmene mišljenja, uzajamnih gestova, prijateljske nesebičnosti dva intelektualna bića (univerzitetskih profesora, urednika časopisa, kritičara), nego i posebno vredna dokumentacija književne sociologije i istorije institucije. Proširivanjem jezičko-kulturne kompetencije ova prepiska nudi model i pokazuje primer koji treba slediti u ponekad veoma teškim književnim i umetničkim naporima koji se poduzimaju u cilju očuvanja zajednice.

Gljučne reči: identitet, kulturna istorija, tumačenje tradicije, kulturno posredovanje, interaktivnost